

The Gleaner

Vol 20 (1995)

«Εκσυρικτέον άρα τα χυδαϊστί φιλοσοφείν επαγγελόμενα βιβλιδάρια». Απόπειρα ερμηνείας

Νίκος Κ. Ψημμένος

doi: [10.12681/er.237](https://doi.org/10.12681/er.237)

To cite this article:

Ψημμένος Ν. Κ. (1995). «Εκσυρικτέον άρα τα χυδαϊστί φιλοσοφείν επαγγελόμενα βιβλιδάρια». Απόπειρα ερμηνείας. *The Gleaner*, 20, 36–46. <https://doi.org/10.12681/er.237>

“ΕΚΣΥΡΙΚΤΕΟΝ ΑΡΑ ΤΑ ΧΥΔΑΙΪΣΤΙ ΦΙΛΟΣΟΦΕΙΝ ΕΠΑΓΓΕΛΛΟΜΕΝΑ ΒΙΒΛΙΔΑΡΙΑ”

Ἀπόπειρα ἔρμηνείας

Ο ΣΧΕΔΟΝ ΚΑΤΗΓΟΡΗΜΑΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ τῆς *Λογικῆς* τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρη (Κέρκυρα 1716-Μονὴ Ἀλεξάνδρου τοῦ Νέφσκη κοντὰ στὴ Μόσχα 1806),¹ στὴν ὁποία ὁ γνωστός θεολόγος καὶ φιλόσοφος διερεύνησε ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ τὸ πρόβλημα τῆς γλώσσας, ἐκπλήσσει ἀναμφίβολα ἀκόμη καὶ σήμερα τὸν ἀνυποψίαστο μέσο ἀναγνώστη τῆς πρώτης τῶν τεσσάρων «Προδιατριβῶν εἰσαγωγικῶν εἰς ἅπασαν ἐν Γένει τὴν Φιλοσοφίαν»,² ποὺ μαζί με ἄλλα κείμενα³ προτάσσονται στὴν «ἐκ παλαιῶν τε καὶ νεωτέρων» συγγραμμάτων «συνερανησθεῖσαν» πολυδιαβασμένη⁴ «πραγματεία»⁵ ποὺ τυπώθηκε τὸ ἔτος 1766 «ἐν Λειψία τῆς Σαξονίας». ⁶ Καὶ δὲν

1. Γιὰ τὴ σημασία τοῦ ἔργου τοῦ Κερκυραίου θεολόγου καὶ φιλοσόφου πρβλ. κυρίως τὶς ἐργασίες τοῦ Παναγιώτη Χρ. Νούτσου, «Εὐγένιος Βούλγαρης καὶ Francis Bacon — Τὰ “νοσοποια ἄττια τῆς δυνάμεως τοῦ Γνωστικοῦ” καὶ τὰ “εἶδωλα τοῦ νοῦ”», *Ἡπειρωτικά Χρονικά* 22 (1980), σ. 151-161 καὶ «Ἡ λειτουργία τοῦ νεωτερικοῦ πνεύματος στὴ Λογικὴ τοῦ Βούλγαρη», *Λωδῶνη* 13 (1984), σ. 139-146.

2. Ἀναλυτικὸ εὑρετήριο τῶν «προδιατριβῶν» αὐτῶν, με ἐπιμέλεια Νίκου Κ. Ψημμένου, κυκλοφόρησε τὸ 1982 στὰ Γιάννινα ἀπὸ τὸ «Ἀρχεῖο βιβλιογραφίας νεοελληνικῆς φιλοσοφίας» (*Εὐρετήρια κειμένων νεοελληνικῆς φιλοσοφίας Α'*).

3. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀφιερωτικὴ προσφώνηση «τῷ ὑψηλοτάτῳ καὶ εὐσεβεστάτῳ αὐθέντῃ κυρίῳ κυρίῳ Γρηγορίῳ Ἀλεξάνδρου Γαίκα Βοεβόδα», γιὰ τὴν προλογικὴ ἐπιστολὴ «τῷ ἀναγινώσκοντι» καὶ γιὰ τὴν «προεισοδιώδη» ἀφήγηση «Περὶ Ἀρχῆς καὶ προόδου τῆς κατὰ τὴν Φιλοσοφίαν ἐνστάσεως». Τὰ δύο πρῶτα κείμενα προτάσσονται τοῦ «Πίνακος κεφαλαιώδους τῆς ὅλης πραγματείας» καὶ γι' αὐτὸ δὲν σελιδαριθμοῦνται, ἐνῶ τὸ τρίτο καταλαμβάνει στὴ *Λογικὴ* τὶς σ. 1-45.

4. Πρβλ. τὴ σχετικὴ μαρτυρία τοῦ Κωνσταντίνου Μ. Κούμα στὴν προλογικὴ στὸ τετράτομο *Σύνταγμα φιλοσοφίας* (Βιέννη 1818-1820) *Ἐπιστολὴ πρὸς Φραγκίσκον Κ. Μαῦρον* ποὺ ἐπανατυπώθηκε φωτομηχανικὰ με προλεγόμενα, ἐρμηνευτικὸ ὑπόμνημα καὶ εὑρετήρια Νίκου Ψημμένου (Βιβλιοπωλεῖο Διονυσίου Νότη Καραβία, Βιβλιοθήκη ἱστορικῶν μελετῶν ἀρ. 150, Ἀθήνα 1980, σ. η' κ.έ.): «Ἡ Λογικὴ τοῦ Εὐγενίου, ἀφ' οὗ μάλιστα ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τοῦ τύπου κατὰ τὸ ραψῆς, ἐκατεστάθη κοινὸν μάθημα τῶν σχολείων μας καὶ ἐδιδάσκετο πανταχοῦ με ὠφέλειαν μεγάλην, ἐξαιρέτως δὲ εἰς τὸν Τύρναβον πόλιν τῆς Θεσσαλίας ἀπὸ τὸν μακαρίτην διδάσκαλόν μου Ἰωάννην Ἱερέα καὶ Οἰκονόμον.»

5. Ὁ χαρακτηρισμὸς εἶναι τοῦ ἴδιου τοῦ Βούλγαρη καὶ ἀναφέρεται στὸν τίτλο τοῦ πίνακος περιεχομένων τῆς *Λογικῆς*. Πρβλ. σημ. ἀρ. 3.

ἐκπλήσσει μόνο τὸν ἀνυποψίαστο μέσο ἀναγνώστη πού συνήθισε νὰ ἀπολαμβάνει κάποτε κάποτε, μάλιστα, καὶ αἰσθητικὰ τὰ φιλοσοφικὰ κείμενα, πού ἤδη ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ μεσοπολέμου γράφονται ἢ μεταφράζονται κατὰ κανόνα στὴ δημοτικὴ γλῶσσα, τὴν ὁποία ὁ ἴδιος μὲ ἐπάρκεια κατανοεῖ, παρόλο πού συχνὰ δυσκολεύεται, ιδιαίτερα στὸ γραπτὸ λόγο, νὰ χρησιμοποιήσει. Ἐκπλήσσει ἀσφαλῶς καὶ κάποιους ἀπὸ τοὺς σύγχρονους μας στοχαστὲς καὶ φιλοσοφοῦντες, πού ὁρμώμενοι ἀπὸ τὴν «πληρότητα» καὶ τὴ συνακόλουθὴ τῆς «αὐτάρκεια» τῆς δικῆς τους σκέψης ἀπορρίπτουν ὡς περιττὸ ἢ ὡς περιόπου περιττὸ τὸ μπόλιασμα τοῦ προβληματισμοῦ τους γιὰ συγκεκριμένα θέματα μὲ τὸν προβληματισμὸ γιὰ τὰ ἴδια ἢ παρεμφερεῖ θέματα προγενέστερων τους ὁμοτέχνων.

Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἡ ἐκπληξὴ μπορεῖ ὡς ἓνα βαθμὸ νὰ ἐρμηνευτεῖ ὡς τὸ τελευταῖο στάδιο τῆς μὴ πλήρους ἢ τῆς μὴ ἔγκαιρης συνειδητοποίησης τῆς ἀπλῆς ἀλήθειας μιᾶς ἀπέριττης ρήσης τοῦ Hegel, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία «ὅ,τι εἴμαστε εἴμαστε ταυτόχρονα ἱστορικὰ»⁷ καὶ κατὰ συνέπεια τῆς μερικῆς ἢ ὀλικῆς ἀποσύνδεσής μας ἀπὸ τὴν ὅλη φιλοσοφικὴ παράδοσή μας, προπάντων ὅμως ἀπὸ τὴ φιλοσοφικὴ παράδοση τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐκπληξὴ, πού διαπιστώσαμε ἦ, ἀκριβέστερα, ὁμολογήσαμε, εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀναντίρρητα ἐνδεικτικὴ τόσο ἐνὸς αὐτάρεσκου περιορισμοῦ τῆς σύγχρονης ἐλληνικῆς

6. Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ ἔργου τοῦ Βούλγαρη: Η ΛΟΓΙΚΗ ΕΚ ΠΑΛΑΙΟΝΤΕ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΣΥΝΕΡΑΝΙΣΘΕΙΣΑ. Ὑπὸ ΕΥΓΕΝΙΟΥ ΔΙΑΚΟΝΟΥ ΤΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΕΩΣ. Ἡς Προτέταται ΛΗΓΗΣΙΣ ΠΡΟΕΙΣΟΔΙΩΔΗΣ Περὶ Ἀρχῆς καὶ Προόδου τῆς κατὰ τὴν Φιλοσοφίαν Ἐνστάσεως, Καὶ ΠΡΟΔΙΑΤΡΙΒΑΙ ΤΕΤΤΑΡΕΣ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑΙ Εἰς ἅσασαν ἐν Γένει τὴν Φιλοσοφίαν Προτελεστικά. Ἐκδοθεῖσα ΣΠΟΥΔΗΤΕ ΚΑΙ ΦΙΛΟΤΙΜΩ ΔΑΙΗΑΝΗ τοῦ Ἐλλογμωτάτου καὶ Ἐξοχωτάτου ἐν Ἱατροφιλοσόφοις ΚΥΡΙΟΥ ΘΩΜΑ ΜΑΝΔΑΚΑΣΟΥ τοῦ ἐκ Καστορίας. Ἐν Λευρίᾳ τῆς Σαξονίας ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ Βρεϊτκόφ. Ἔτει ,αψξς'.

7. G. W. F. Hegel, *Einleitung in die Geschichte der Philosophie*, hrsg. von Johannes Hoffmeister, Verlag Felix Meiner, Philosophische Bibliothek, Bd. 166, Hamburg 1959³, σ. 12. Τὸ πλήρες παράθεμα: «In der Tat aber, was wir sind, sind wir zugleich geschichtlich, oder genauer: wie in dem, was in dieser Region, der Geschichte des Denkens [sich findet,] das Vergangene nur die e i n e Seite ist, so ist in dem, was wir sind, das gemeinschaftliche Unvergängliche unzertrennt mit dem, dass wir geschichtlich sind, verknüpft.» Πρβλ. καὶ τὴν ἐλληνικὴ ἀπόδοσιν τοῦ παραθέματος ἀπὸ τὸν Νίκο Ψημμένο (: «G. Wilh. F. Hegel, *Εἰσαγωγή στὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας* — [Σημειώσεις τῆς Χαϊδελβέργης]», *Νέα Ἐστία*, τχ. 1275, 15 Αὐγούστου 1980, σ. 1142) καὶ τὸν Σταῦρο Καμπουρίδη (: G. W. F. Hegel, *Εἰσαγωγή στὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας*, ἐκδόσεις Ἀναγνωστὶδῆ, Ἀθήνα γ.χ., σ. 28).

σκέψης στα στενά όρια, που μόνο το παρόν όρίζει, όσο και μιὰς επιτακτικής ανάγκης την όποια καλούμαστε επειγόντως να καλύψουμε — τῆς ανάγκης να άσχοληθούμε πιδ επίμονα και πιδ έντατικά από όσο άσχολούμαστε με τὰ ζητήματα τῆς νεοελληνικής φιλοσοφίας πριν από την Έπανάσταση τοῦ 1821. Και ἡ ένασχόλησή μας με τὰ ζητήματά της άναμφίβολα θά μᾶς πλουτίσει. Θά μᾶς πλουτίσει ὄχι άσφαλῶς μόνο γιατί ἡ γνώση, που θά προκύψει από την ένασχόλησή μας αὐτή, θά μᾶς επιτρέψει να μὴ εκπλησσομάστε πλέον, ἀλλά κυρίως γιατί θά μᾶς άποκαλύπτει κάθε φορά την ιστορική διάσταση πολλῶν προβλημάτων, που ἔμεϊς όφείλουμε να επιλύσουμε —όπως, για παράδειγμα, τὸ πάντα τόσο επίκαιρο πρόβλημα τῆς γλωσσικής άποτύπωσης τῶν φιλοσοφικῶν θέσεων και άπόψεων—, ενώ παράλληλα θά μᾶς προσφέρει και τὸ εὐρύτερο πλαίσιο τῶν κοινωνικῶν, επιστημονικῶν, ιδεολογικῶν και ἄλλων παραμέτρων, έντός τῶν όποίων θεωρούμενος ὁ κάθε λόγος —όπως ὁ σχεδόν κατηγορηματικός σύμφωνα με τὸ χαρακτηρισμό μας λόγος τοῦ Βούλγαρη— θά κατανοεῖται πληρέστερα και γι' αὐτὸ ὀρθότερα από ὅ,τι στο πρώτο άκουσμά του.

Στὸ πρώτο άκουσμά του ὁ λόγος τοῦ Βούλγαρη, ὡστόσο, δὲν προσκρούει βέβαια στην ἀπόλυτη αδυναμία κατανόησής του από ὅλους. Ἡ ἀφοριστικότητα που φαίνεται να τὸν διακρίνει, για παράδειγμα, δὲν ὑπάρχει για πολλοὺς άκροατῆς ἢ άναγνώστες του τουλάχιστον στο βαθμὸ που ὑπάρχει για ἄλλους: δὲν ὑπάρχει για ἐκείνους που γνωρίζοντας ἐπακριβῶς τίς σημασιολογικές άποχρώσεις τοῦ ρηματικοῦ ἐπιθέτου («έκσυρικτέον»)⁸ κατανοοῦν πλήρως τὸ πραγματικό του νόημα και ἀντιλαμβάνονται συνακόλουθα ὅτι τελικά δὲν πρόκειται για μία θέση που διατυπώνεται αὐθαίρετα και χωρὶς καμία αἰτιολόγηση, ἀλλά —όπως ἄλλωστε με σαφήνεια διαδηλώνεται και στη δεύτερη λέξη τῆς φράσης, στη λέξη «ἄρα»— πρόκειται για ἕνα συμπέρασμα ἑνὸς ἐπιχειρήματος ἢ μιᾶς σειρᾶς ἐπιχειρημάτων, που για να καταλήγουν ἐν εἴδει ἀποφθέγματος σὲ μιὰ τόσο ἐπιγραμματική ρήση προσελκύουν ἄμεσα τὸ έντονο ένδιαφέρον κάθε ιστορικοῦ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας γενικά.

Καταρχὴν θά πρέπει να σημειωθεῖ ὅτι ἡ ὅλη ἐπιχειρηματολογία τοῦ ἐπανήσιου θεολόγου και φιλοσόφου ἀναπτύσσεται στην ἀρχὴ ἀρχὴ τῆς πρώτης από τίς τέσσερις εἰσαγωγικές προδιατριβές («εἰς ἅπασαν ἐν Γένει

8. Παράγεται από τὸ ρῆμα ἐκσυρίσσω ἢ ἐκσυρίττω, ἡ σημασία τοῦ όποίου ἀποδίδεται από τὸν Ἰωάννη Σταματάκο (*Λεξικὸν ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσης*, ἐκδ. Πέτρου Δημητράκου, Ἀθήνα 1949) ὡς ἐξῆς: «σφυρίζω, ἀποδοκιμάζω διὰ συριγμῶν (και ἀναγκάζω τινὰ να ἀποσυρθῆ τῆς σκηνῆς).»

τήν Φιλοσοφίαν», πού φέρει τὸν χαρακτηριστικὸ τίτλο «Ὅπως τε παρεσκευασμένον ἤκειν χροῖ εἰς φιλοσοφίαν, καὶ πῶς αὐτὴν μετιτέον».⁹ Ἡδὴ ὁ τίτλος τῆς προδιατριβῆς αὐτῆς ἀποκαλύπτει τὸν κύριο στόχο τοῦ Βούλγαρη καὶ μάλιστα ἔχει μόνον στὸ συγκεκριμένο κείμενο, ἀλλά, θὰ τολμούσαμε νὰ προσθέσουμε, σὲ ὀλόκληρο τὸ σῶμα τῆς *Λογικῆς* του. Καὶ ὁ κύριος στόχος του φαίνεται νὰ μὴν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὴν «προπαρασκευῆ» τῶν μαθητῶν του γιὰ τὸ ἔργο πού ὀφείλουν ἢ καλοῦνται νὰ ἐπιτελέσουν ὡς μέλλοντες φιλόσοφοι. Μὲ ἄλλα λόγια: θέλοντας ὁ Βούλγαρης νὰ «προπαρασκευάσει» φιλοσοφικὰ τοὺς μαθητὲς τῶν σχολείων πού δίδαξε κατὰ καιροὺς πότε στὰ Γιάννινα (ἀπὸ τὸ 1742 ὡς τὸ 1750), πότε στὴν Κοζάνη (ἀπὸ τὸ 1750 ὡς τὸ 1753), πότε στὸν Ἄθωνα (ἀπὸ τὸ 1753 ὡς τὸ 1759) καὶ πότε στὴν Κωνσταντινούπολη (ἀπὸ τὸ 1759 ὡς τὸ 1761)¹⁰ συνέθεσε τὴ σειρά τῶν παραδόσεων του γιὰ τὸ μάθημα τῆς λογικῆς¹¹ —μιά σειρά πού στὴν ἡδὴ γνωστή μας προμετωπίδα τῆς ἔντυπης καὶ τελικῆς μορφῆς της ἐμφανίζεται ὡς «ἐκ παλαιῶντε καὶ νεωτέρων συνερανοσθεῖσα»,¹² οὐσιαστικὰ ὅμως ἀνήκει περισσότερο στὸν παραδοσιακὸ ἐκεῖνο τύπο τῶν ἐγχειριδίων¹³ πού —εἴτε τὸ ἐπιδίδωκαν εἴτε δὲν τὸ ἐπιδίδωκαν οἱ συγγραφεῖς τους— χρησίμευσαν καὶ μποροῦν νὰ χρησιμεύσουν καὶ σήμερα ὡς μιὰ ἢ ὡς ἡ μοναδική, γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὴν εὐστοχη εἰκόνα τοῦ Θεοφίλου Κορυδαλέα (Ἄθῆνα 1574 - Ἄθῆνα 1646), «εἰσοδος... ἐπὶ τὰ ἀνακτόρια ... τῆς φιλοσοφίας».¹⁴

Ὁ Βούλγαρης συνθέτοντας, δηλαδή, τὶς παραδόσεις του γιὰ τὸ συγκεκριμένο μάθημα δὲν στόχευε μόνον στὸ νὰ εἰσαγάγει ἀπλῶς τοὺς μαθητὲς του στὴ φιλοσοφία ὡς μιὰ ἐπιστήμη δίπλα σὲ τόσες ἄλλες ἐπιστῆμες, ἀλ-

9. Πρβλ. Εὐγενίου Βούλγαρη, *Ἡ λογικὴ*, ὁ.π., σ. 48 κ.έ.

10. Γιὰ τὴ διδακτικὴ δραστηριότητα τοῦ Βούλγαρη πρβλ. Κωνσταντίνου Μ. Κούμα, *Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἕως τῶν ἡμερῶν μας*, τ. 12, Βιέννη 1932, σ. 559 κ.έ.

11. Πρβλ. τὶς παρατηρήσεις τοῦ ἴδιου τοῦ Βούλγαρη στὶς σ. 6 κ.έ. τῆς προλογικῆς στῆ *Λογικὴ* του ἐπιστολῆς «Τῶ ἀναγινώσκοντι».

12. Πρβλ. σημ. ἀρ. 6.

13. Πρβλ. G. P. Henderson, *Ἡ ἀναβίωση τοῦ ἐλληνικοῦ στοχασμοῦ, 1620-1830. Ἡ ἐλληνικὴ φιλοσοφία στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας*, μετάφραση Φ. Κ. Βώρου, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρο Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, Ἀθῆνα 1977, σ. 94 κ.έ.

14. Πρβλ. Théophile Corydalée, *Introduction à la Logique — Προοίμιον εἰς Λογικὴν. Texte grec établi par Athanase Papadopoulos, précédé par une étude de Cléobule Tsourkas, traduit et présenté par Constantin Noica* (Association Internationale d'études du Sud-Est Européen, Comité National Romain, *Oeuvres philosophiques de Théophile Corydalée*, Tome I), Bucarest 1970, σ. 3.

λά και στο να τους «προπαρασκευάσει» γενικά για την πράξη του φιλοσοφείν διδάσκοντάς τους τους «παντοίους τρόπους τῶν γνωστικῶν τῆς ψυχῆς ἐνεργειῶν, ἧ ὀρθῶς ἔχουσι πρὸς ἀληθείας ἐπίτευξιν», πού προβάλλει και ὡς τὸ ἀποκλειστικὸ «ὑποκείμενο» τῶν δύο μορφῶν τῆς λογικῆς, τῆς ἔμφυτης και τῆς ἐπίκτητης.¹⁵ Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς και ἀδιαφορεῖ για τοὺς «προσφυεῖς» ὀρισμούς της ὡς «Κλείν ... και θύραν φιλοσοφίας», ὡς «νοῦ Ἰατρειῶν, και τέχνην τοῦ νοεῖν», ὡς «Εὐρετικὴν, και τὰ ὅμοια»¹⁶ και γι' αὐτὸ ἀκριβῶς, θὰ τολμούσαμε και πάλι νὰ προσθέσουμε, προτάσει τοῦ κειμένου τῆς καθαυτὸ Λογικῆς του τις τέσσερις «εἰσαγωγικές» και «προτελεστικές» προδιατριβές, πού συναποτελοῦν τὸ πρῶτο στῆ νεοελληνικὴ φιλοσοφικὴ γραμματεία ἐξειδικευμένο ἐγχειρίδιο εἰσαγωγῆς και προπαρασκευῆς ὅσων ἐπιθυμοῦν νὰ μυηθοῦν στῆ φιλοσοφία και εἰδικὰ στῆ λογικὴ ὡς «Φιλοσοφίας μέρος οὐ φαῦλον»¹⁷ — ἓνα ἐγχειρίδιο τοῦ διακόσια τόσα χρόνια μετὰ τὴν ἐκδοσὴ του δὲν ἔχει χάσει παντελῶς τὴν ἀξία του παρὰ τις δυσκολίες κατανόησης τῶν ἀναπτύξεων ἐπιμέρους προβλημάτων. Κι αὐτὸ τὸ ἀκόμη σύγχρονο, ὅπως θὰ μπορούσαμε νὰ τὸ χαρακτηρίσουμε, ἐγχειρίδιο ἔχει σκοπὸ νὰ «προδιαθέσει», νὰ «προφυλάξει» και νὰ «θεραπεύσει» τὴν ψυχὴ κάθε ἐνδιαφερόμενου για τὴ φιλοσοφία ἀνθρώπου, ὥστε νὰ τὴν παραδώσει «εὖ διακειμένην πρὸς Διδασκαλίαν».¹⁸ Ἔτσι οἱ τέσσερις προδιατριβές ἀποτελοῦν στὸ σύνολό τους μίαν «οὐκ ἀλυσιτελῆ ἴσως πρὸς τὰ ἐπόμενα, οὐδ' ἀνόνητον προπαίδειαν»¹⁹ για ὅσους ἀπὸ τοὺς μαθητῆς τοῦ Βούλγαρη ἢ τοὺς ἀναγνώστες τῆς Λογικῆς του προτίθενται νὰ φιλοσοφήσουν. Γι' αὐτοὺς μεριμνᾷ ὁ Βούλγαρης και αὐτοὺς θέλει νὰ «προπαρασκευάσει» και ὅταν στὴν καθαυτὸ Λογικὴ του τοὺς ἀποκαλύπτει τοὺς «παντοίους τρόπους τῶν γνωστικῶν τῆς ψυχῆς ἐνεργειῶν, ἧ ὀρθῶς ἔχουσι πρὸς ἀληθείας ἐπίτευξιν» και ὅταν στίς προδιατριβές του προσπαθεῖ νὰ καταστήσει τὴν ψυχὴ τους «εὖ διακειμένην πρὸς Διδασκαλίαν».

Δικαιολογημένα ἐπομένως χαρακτηρίζονται οἱ προδιατριβές αὐτῆς ἀπὸ τὸ συγγραφέα τους ὄχι ἀπλῶς ὡς «εἰσαγωγικές εἰς ἅπασαν ἐν Γένει τὴν Φιλοσοφίαν» ἢ μόνον στῆ λογικὴ ὡς «Φιλοσοφίας μέρος οὐ φαῦλον», ἀλλὰ και ὡς «προτελεστικές» εἴτε γενικά τῆς πράξης τοῦ φιλοσοφεῖν εἴτε

15. Πρβλ. Εὐγενίου Βούλγαρη, *Ἡ λογικὴ*, ὅ.π., σ. 141.

16. *Ἡ Ο.π.*, σ. 142.

17. Πρβλ. *ὅ.π.*, σ. 46.

18. Πρβλ. *ὅ.π.*, σ. 47. Τὰ τρία ρήματα ἀποτελοῦν μεταγραφή τῶν τριῶν ὀνομασιῶν «τῆς κατὰ ψυχὴν θεραπείας» ὡς «Προδιαθετικὴ τις, ἢ Προφυλακτικὴ, και Θεραπευτικὴ» (*ὅ.π.*).

19. *Ἡ Ο.π.*, σ. 48.

ειδικά τῆς ἐμάθησης τῶν «παντοίων τρόπων τῶν γνωστικῶν τῆς ψυχῆς ἐνεργειῶν ... πρὸς ἀληθείας ἐπίτευξιν».²⁰ Ὁ εἰσαγωγικὸς καὶ «προτελεστικὸς» χαρακτήρας τῶν τεσσάρων προδιατριβῶν διαφαίνεται ἐξάλλου καὶ στὴν ἐπιγραμματικὴ ἀπόδοση τοῦ περιεχομένου τους στὸ τέλος τῆς σύντομης «προδιοίκησής» τους: «Ὅπως τε ἤκειν παρεσκευασμένον χρεῶν εἰς Φιλοσοφίαν τὸν Μαθητιῶντα· Ἄτε φεύγειν ὡς κῆρας τῆς εἰλικρινοῦς καὶ γνησίας γνώσεως, καὶ ἂ διώκειν τε καὶ τηρεῖν· Καὶ ὅπως τὰς μελέτας καθιστᾶν οὐκ ἀκάρπους· Καὶ ἄττα δέον ἐκ τῶν κατὰ Γένος φιλοσοφουμένων προσηλφότηα εἰδέναι.»²¹ Ὅποιος μελετήσῃ σὲ βάθος τὰ ὅσα ὁ Βούλγαρης προτείνει διερευνώντας τὶς τέσσερις πτυχές τοῦ ἴδιου στὴν πραγματικότητα προβλήματος —τοῦ προβλήματος τῆς «εἰσόδου» του «ἐπὶ τὰ ἀνακτόρια ... τῆς φιλοσοφίας»—, αὐτὸς θὰ ἔχει ἀποκτήσῃ τὴν ἀπαραίτητη «προπαίδεια», ποῦ θὰ τοῦ ἐπιτρέψῃ στὴ συνέχεια νὰ διδαχθεῖ τοὺς «παντοίους τρόπους τῶν γνωστικῶν τῆς ψυχῆς ἐνεργειῶν, ἧ ὀρθῶς ἔχουσι πρὸς ἀληθείας ἐπίτευξιν» —μὲ ἀπλούστερα λόγια: θὰ τοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ φιλοσοφήσῃ.

Καὶ ἡ ἀπαραίτητη «προπαίδεια» ἀρχίζει μὲ τὴν ἀπαρίθμηση καὶ σύντομη ἀνάπτυξη κάποιων θεμελιακῶν ὑποθηκῶν —«οἷον ὄρων τινῶν, καὶ προδιατυπώσεων», ὅπως σημειώνεται²²— τοῦ ἔμπειρου διδασκάλου φιλοσοφικῶν μαθημάτων πρὸς τοὺς πολυάριθμους, ἀλλὰ ἀναμφίβολα ἄπειρους περὶ τὰ φιλοσοφικά²³ «μαθητιῶντας» του: «Πρὸ πάντων τοιγαροῦν μὴ κομιδῇ ξένον ὄντα, καὶ ἀδαῆ τοῦ Ἑλληνοσ λόγου, ἤκειν ἀξιῶ τὸν φιλοσοφῆσοντα.»²⁴ —«Ἵπομνηστέος δὲ ὁ φιλοσοφεῖν μέλλων εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, καὶ τῆς ἰδίας προθέσεως.»²⁵ —«Καλὸν δὲ κατ' αὐτὰ εὐθύς ἀναστρεφόμενον τὰ προσύλια, καὶ τῶν οὐκ εὐθυβόλως, ἀτὰρ οὐδ' ἐπιτυχῶς δηλονότι ἀψαμένων τοῦ κατὰ φιλοσοφίαν λόγου ἐπιμνησθῆναι.»²⁶ —«Οὐμὴν ... εἰς τοσοῦτον ἤξει [ὁ τῆς Φιλοσοφίας θιασώτης], ... ὡς τὰ χαλεπά πως ὄντα,

20. Ὁ χαρακτηρισμὸς «Προτελεστικαί» ἀναγράφεται στὸν τίτλο τοῦ ὅλου ἔργου. Πρβλ. σημ. ἀρ. 6.

21. Ἡ λογική, ὁ.π., σ. 47 κ.έ.

22. Ὁ.π., σ. 48 κ.έ. Τὸ παράθεμα προσαρμόστηκε συντακτικὰ στὸν δικό μου λόγο.

23. Πρβλ. τὶς παρατηρήσεις τοῦ Βούλγαρη στὴν προλογικὴ ἐπιστολὴ «Τῶ ἀναγινώσκοντι» (ὁ.π., σ. 5 κ.έ.).

24. Ὁ.π., σ. 49.

25. Ὁ.π., σ. 50.

26. Ὁ.π.

καὶ δυσεπιχείρητα, δι' αὐτό γε κρίνειν καὶ ἄληπτα.»²⁷ — «... ἀφ' ἐκάστης [αἰρέσεως] τὸ ἐν αὐτῇ τοῦ ἀληθοῦς μόριον ἐμβριθῶς καὶ εὐσυλλογίστως ἀναλέξασθαι.»²⁸ Ἡ αὐστηρὴ τήρηση τῶν ὑποθηκῶν αὐτῶν, αἰσιοδοξεῖ ὁ Βούλγαρης, θὰ ἔχει ὡς συνέπεια ὁ «οὕτω φιλοσοφῆσαι ἐργωκῶς ... καθ' ἡμᾶς φιλόσοφος» νὰ γίνῃ «Ἰχνευτῆς ... τῆς ἀληθείας ἀκριβῆς, κριτῆς τε λόγου παντὸς ἀδέκαστος, καὶ διαιτητῆς πάσης ἐννοίας ἀπαράκρουστος, οὐδὲν ἕτερον τὸ φιλοσοφεῖν, ἢ τὸν λόγον ἀναζητεῖν, εἶναι ἡγούμενος».²⁹

Ἡ σύγκριση τῶν πέντε ἐπιμέρους ὑποθηκῶν ὡς πρὸς τὴ διατύπωσή τους ἀποκαλύπτει ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ τὴν ἱεράρχησίν τους στὴ συνείδηση τοῦ Βούλγαρη καὶ ὡς φιλοσόφου καί, κυρίως, ὡς διδασκάλου φιλοσοφικῶν μαθημάτων. Ὅπως παρατηροῦμε, ὁ Βούλγαρης δὲν ἀρκεῖται στὸ νὰ ὑπογραμμίσῃ μόνο τὴ σπουδαιότητα τῆς γνώσης τοῦ («Ἕλληνος λόγου») γιὰ τὴν ἄρθρωση ὅποιοιδήποτε φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ ἀπὸ «Ἕλληνες καταγράφοντας τὴν ἀντίστοιχη ὑποθήκη του πρώτη πρώτη, ἀλλὰ χρησιμοποιοῦν καὶ τὸν ἐπιρρηματικὸ προσδιορισμὸ «πρὸ πάντων» καὶ τὸ ρῆμα «ἀξιῶ», ποὺ τὴ διαφοροποιοῦν οὐσιαστικᾶ ἀπὸ τὶς ἄλλες τέσσερις ὑποθήκες. Καὶ ἂν ὁ ἐπιρρηματικὸς προσδιορισμὸς ὑπηρετεῖ βασικᾶ τὴν προβολὴ τῆς γνώσης τοῦ («Ἕλλημος λόγου») ὡς τῆς πλέον ἀναγκαίας προϋπόθεσης γιὰ τὴν ἄρθρωση ἑλληνικοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, τὸ ρῆμα «ἀξιῶ» δηλώνει κατὰ τὸν πλέον κατηγορηματικὸ τρόπο πρῶτα τὴν ἀκράδαντη πεποίθηση τοῦ διδασκάλου φιλοσοφικῶν μαθημάτων γιὰ τὴν ὀρθότητα τῆς ἀλήθειας τῆς πρώτης ὑποθήκης πρὸς τοὺς «μαθητιῶντας» του καὶ στὴ συνέχεια ἕνα εἶδος προσωπικῆς δέσμευσης ἀπέναντί τους γιὰ τὴν ὡς ἕνα σημεῖο ἀναμφίβολη ἀποτελεσματικότητά της σὲ περίπτωση πιστῆς τήρησής της.

Ρήματα σὲ πρῶτο πρόσωπο, ποὺ μᾶς ἀποκαλύπτουν τὸ βαθμὸ τῆς προσωπικῆς, θὰ λέγαμε, δέσμευσης τοῦ Βούλγαρη καὶ ὡς φιλοσόφου καὶ ὡς διδασκάλου φιλοσοφικῶν μαθημάτων στὴν προσπάθειά του νὰ πείσει τοὺς «μαθητιῶντας» του γιὰ τὴν ἀλήθεια καὶ ἀποτελεσματικότητά τῆς πρώτης ὑποθήκης του, χρησιμοποιοῦνται δύο ἀκόμη φορές. Τὴν πρώτη φορά μάλιστα ἡ χρῆση τοῦ ρήματος σὲ πρῶτο πρόσωπο συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν ἐπεξήγηση τοῦ περιεχομένου τῆς ὑποθήκης: Γνώση τοῦ («Ἕλλημος λόγου»), ἐπεξηγεῖ ὁ Βούλγαρης, σημαίνει τὸ νὰ εἶναι ὁ μέλλων νὰ φιλοσοφήσῃ τόσο «ἐκ τῆς Γραμματικῆς» ὅσο καὶ ἐκ «τῆς ἄλλης Ἐγκυκλίου τῶν

27. *Ο.π.*, σ. 53.

28. *Ο.π.*, σ. 56.

29. *Ο.π.*, σ. 58.

μαθημάτων τριβῆς, ἱκανῶς συγκεκροτημένος), καὶ «ἱκανῶς συγκεκροτη-
μένος» σημαίνει μὲ τὴ σειρά του τὸ νὰ μπορεῖ νὰ ἀφαιρέσει (: «περιελέ-
σθαι») «ἐξ ἑαυτοῦ, τὴν ὡς ἀπὸ τῆς λέξεως δυσχέρειαν».³⁰ Αὐτὴν τὴν «ὡς
ἀπὸ τῆς λέξεως δυσχέρειαν» φαίνεται νὰ ἔχει διαπιστώσει ὁ Βούλγαρης
τόσο σὲ κάποιους «περιττῶς πάνυ τοῖς λεκτικοῖς τῶν τεχνυδρίων ... ἐγκα-
ταγηράσκοντας» ὅσο καὶ σὲ κάποιους «περὶ τὴν στερβρότεραν τῶν φιλοσο-
φικῶν θεωρημάτων τροφήν καταλιχνευομένους» καὶ μάλιστα «πρὶν» αὐτοὺς
«ἐκφύσαι ὀδόντας».³¹ Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς, ὅπως μὲ ἔμφραση μᾶς διαβεβαιώ-
νει χρησιμοποιοῦντας δύο ῥήματα σὲ πρῶτο πρόσωπο, ὁ ἴδιος τηρεῖ τὶς
ἀποστάσεις του ἀπὸ τὶς δύο ὁμάδες «φιλοσοφούντων», ἀπὸ τοὺς ὁποίους,
σύμφωνα μὲ μιὰ χαρακτηριστικὴ εἰκόνα του, «οἱ μὲν τὸν Πίθον ἐν τῇ Κε-
ραμίᾳ, οἱ δ' ἐν τῷ Πίθῳ τὴν Κεραμίαν μαθήσεσθ' ἐλπίζουσιν»:³² «Οὔτε ...
ἀσπάζομαι» τοὺς πρῶτους «ὡς ἐν αὐτοῖς ἐκείνοις [τοῖς λεκτικοῖς τῶν τε-
χνυδρίων] οὐδὲ τῆς φιλοσοφίας τέως κομιδῆ ἀγεύστους ἀπαλλαχθήσεσθαι
οἰομένους», οὔτε «τοῦναντίον πάλιν, τοὺς ἐκ τῆς ἐτέρας μερίδος ὅλως προ-
σίεμαι», γιατί «ἐν αὐτῷ τῷ φιλοσοφεῖν, καὶ τοῦ "Ἕλληγος οὐχ ἤμισα λό-
γου ἐγκρατεῖς ποτὲ πεποιθήασιν ἔσεσθαι».³³

Μὲ τὴ διατύπωση τῆς διαβεβαίωσής του ὁ Βούλγαρης ἀποκαλύπτει,
ὡστόσο, πῶς οἱ ἀποστάσεις ποὺ φροντίζει νὰ τηρεῖ ἀπὸ τὶς δύο ὁμάδες
«φιλοσοφούντων» δὲν εἶναι ὁπωσδήποτε ἴσες, μιὰ καὶ τοὺς πρῶτους δὲν
«ἀσπάζεται» ἀπλῶς, ἐνῶ τοὺς ἄλλους δὲν «προσίεται ὅλως», δηλαδὴ δὲν
«προσίεται» καθ' ὅλοκληρίαν. Ἡ ἐρμηνεία μας ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὰ ὅσα
καταγράφει μετὰ τὴν ἐπισήμανσή του ὅτι «ἐκάτεροί τε τῆς ἐλπίδος ψεύ-
δονται», ἀφοῦ, ὅπως δὲν παραλείπει νὰ προσθέσει, «οἱ μὲν θατέρου στέ-
ρονται πάντως, οἱ δὲ καὶ ἐκατέρου»,³⁴ ποὺ σημαίνει ὅτι οἱ «περιττῶς πάνυ
τοῖς λεκτικοῖς τῶν τεχνυδρίων ... ἐγκαταγηράσκοντας» στεροῦνται μόνον
τῆς φιλοσοφίας, ἐνῶ οἱ «περὶ τὴν στερβρότεραν τῶν φιλοσοφικῶν θεωρημά-
των τροφήν καταλιχνεύομενοι ... πρὶν ἐκφύσαι ὀδόντας» στεροῦνται καὶ
τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς γνώσης τοῦ «Ἕλληγος λόγου».³⁵ Ἐτσι ἄλλωστε
αἰτιολογεῖ καὶ τὴν ἐκτίμησή του, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ τελευταῖοι
«χειρόνες εἰσίν, ὡς δι' ὅλου ἀποτυγχάνοντες, καὶ τὸ δοκεῖν πρὸ τοῦ εἶναι
αἰρούμενοι», καθὼς αὐτοί, ὅπως ἐπεξηγεῖται στὴ συνέχεια, «τοῖς ... ἐν

30. "Ο.π., σ. 49.

31. "Ο.π.

32. "Ο.π.

33. "Ο.π.

34. "Ο.π.

35. "Ο.π.

ὑφει χυδαίῳ παρενυφασμένοις ἐγκομβούμενοι φιλοσοφικοῖς λεξιδίοις, αὐτοῦ μονονουχί τοῦ τῆς γνώσεως ὕψους τῆ κεφαλῆ ψάβειν εὐόικασι, καὶ φιλοσοφοῦντες ἀπαιδεύτως, ἀνοηταίνουσι νεανικῶς).³⁶

Ἄπὸ τῆ σύντομη ἀνάλυση τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ Βούλγαρη, πού ἐν εἶδει συμπεράσματος καταλήγει στὸ γνωστὸ μας ἀνάθεμα τῶν «χυδαῖστί φιλοσοφεῖν ... ἐπαγγελλομένων βιβλιδαρίων», προκύπτει, νομίζω μὲ ἀρκετὴ σαφήνεια, ὅτι ἡ λέξις «χυδαῖστί» ἀποκτᾶ τὸ πλήρες καὶ ἀκριβὲς νόημα τῆς μόνο στὴν ἄμεση σύνδεσή της μὲ τὴ λέξις «φιλοσοφεῖν» καὶ ὅτι «χυδαῖστί φιλοσοφεῖν» σημαίνει προπάντων τὸ νὰ φιλοσοφεῖ κανεὶς ἀπαιδεύτως, ἀδρομερέστερα: ἀνοηταίνων νεανικῶς. Μὲ διαφοροετικὴ διατύπωση: τὸ νὰ φιλοσοφεῖ κανεὶς «ἐν ὑφει χυδαίῳ παρενυφασμένοις ἐγκομβούμενος φιλοσοφικοῖς λεξιδίοις» ἀπὸ «βιβλιδάριον», πού ἐπαγγέλλονται τὸ «χυδαῖστί φιλοσοφεῖν» καὶ πού γι' αὐτὸ καὶ μόνο ὀφείλουν νὰ «ἐκσυριχθοῦν».

Ἄπὸ τὴν ἴδια ἀνάλυση προκύπτει ἐπίσης ὅτι ἡ ἀναμφίβολα αὐστηρὴ κριτικὴ τοῦ Βούλγαρη, μὲ τὴν ὁποία συναρτᾶται καὶ ἡ διατύπωση τῆς πρώτης ὑποθήκης του πρὸς τοὺς κατὰ καιροὺς «μαθητιώντας» του ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἀναγνώστες γενικὰ τῆς *Λογικῆς* του, ἀφορᾷ τὴν ἄρθρωση τοῦ ἑλληνικοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰώνα καὶ ἀσκειῖται σὲ δύο ἐπίπεδα: Τὸ πρῶτο καὶ κύριο ἐπίπεδο μποροῦμε νὰ τὸ περιγράψουμε ὡς τὴν κριτικὴ τοῦ «φιλοσοφεῖν ἀπαιδεύτως», πού καθὼς ὑλοποιεῖται μὲ τὴν ἐγκόμβωση «φιλοσοφικῶν λεξιδίων» ἀπὸ «βιβλιδάριον» πού ἐπαγγέλλονται τὸ «χυδαῖστί φιλοσοφεῖν», καθιστᾷ ἀναγκαῖα —σὲ ἕνα δεύτερο ἐπίπεδο— τὴν κριτικὴ τῶν «βιβλιδαρίων» αὐτῶν. Ἡ πλήρης ἀπόρριψη αὐτῶν τῶν «βιβλιδαρίων», στὰ ὁποῖα ὁ Βούλγαρης προσμετροῦσε, ὅπως ὑποθέτουμε, καὶ τὰ ἔργα τοῦ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα διδασκάλου του³⁷ Βικεντίου Δαμοδοῦ (Χαβριάτα Κεφαλλονιάς 1700 - Χαβριάτα 1754), πού, ἄς σημειωθεῖ, ἴσως γι' αὐτὸ καὶ δὲν τὸν ἀναφέρει στὴν «προεισοδιώδη» ἀφήγηση τῆς *Λογικῆς* του «Περὶ Ἀρχῆς καὶ προόδου τῆς κατὰ τὴν Φιλοσοφίαν ἐνστάσεως»,³⁸ θὰ πρέπει ἐπομένως νὰ ἐκτιμηθεῖ ὡς ἡ ἀκραία συνέπεια τῆς αὐστηρῆς κριτικῆς τῶν «φιλοσοφούντων ἀπαιδεύτως», οἱ ὁποῖοι «πρὶν ἐκφύσαι ὀδόντας» καταλιχνεύονται (: λαιμαργοῦν) («περὶ τὴν στερεότεραν τῶν φιλοσοφικῶν θεωρημάτων τροφήν» μὲ ἀποτέλεσμα νὰ «ἀνοηταίνουσι νεανικῶς»).

36. Ὁ.π.

37. Πρβλ. Βασιλικῆς Μπόμπου-Σταμάτη, *Ὁ Βικέντιος Δαμοδός. Βιογραφία - Ἐργογραφία. 1700-1752*, Ἀθήνα 1982, σ. 36 κ.έ.

38. Πρβλ. ὁ.π., σ. 38.

Είναι φανερό ότι ο Βούλγαρης με τη σύνδεση *ἀπαιδευσίας* και *ἀνοησίας*, με την οποία και ολοκληρώνει την όλη επιχειρηματολογία του, πέτυχε από κάποια σκοπιά να αιτιολογήσει επαρκώς την εκσύριξη των «χυδαϊστί φιλοσοφείν επαγγελλομένων βιβλιδαρίων»: τα «βιβλιδάρια» αυτά επιβάλλεται να εκσυριχθούν, γιατί με τα «φιλοσοφικά λεξίδια» τους βοηθούν τους «φιλοσοφούντες ἀπαιδευτώς» να «ἀνοηταίνουσι νεανικῶς». Και είναι χαρακτηριστικό πώς ακόμη και ο Ίωσήπος Μοισιόδαξ (Γερναβόδα περ. 1725 - Βουκουρέστι 1800), που στο προοίμιο τῆς *Θεωρίας τῆς Γεωγραφίας* του πρόβαλε τὸ «χυδαῖον» ὡς «ἀπλοῦν ὕφος»³⁹ και ἄσκησε δριμύτατη κριτική στήν κατά τὴ γνώμη του «ἀντιβαίνουσα τοῖς ὕροις τῆς διαλεκτικῆς» ἀπόφανση⁴⁰ τοῦ παλαιοῦ διδασκάλου του στήν Ἀθωνιάδα Σχολή, ἀντιπαρέρχεται τὴν κύρια θέση, που ὑποκρύπτεται στήν ὅλη διατύπωση και ἀιτιολόγηση τῆς πρώτης ὑποθήκης τοῦ ἑπτανήσιου θεολόγου και φιλοσόφου πρὸς τοὺς «μαθητιώντας» του και πρὸς τοὺς ἀναγνώστες τῆς *Λογικῆς* του: τὴ θέση ὅτι τὰ «ἐν χυδαίῳ ὕφει» γραμμένα «βιβλιδάρια» ἐπαγγέλλονται πραγματικὰ τὸ «χυδαῖστί φιλοσοφεῖν», ἐπειδὴ κάποια «παρενυφασμένα» σ' αὐτὰ «φιλοσοφικά λεξίδια» χρησιμεύουν στοὺς «φιλοσοφούντες ἀπαιδευτώς» να «ἀνοηταίνουσι νεανικῶς». Ἡ κριτικὴ τῆς θέσης τοῦ διδασκάλου ἀπὸ τὸν μαθητὴ του ἔχει ὡς ἀφετηρία της μιὰ δική του θέση —τὴ θέση, σύμφωνα με τὴν ὁποία «ἡ ἀλήθεια εἶναι κοινὴ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις ἀπλῶς, ἐπομένως δὲ και πάσαις ταῖς διαλέκτοις ἀπλῶς».⁴¹ Ἔτσι γιὰ τὸν Μοισιόδακα «φιλοσοφούντες μὲν ἀπαιδευτώς, ἀνοηταίνοντες δὲ νεανικῶς εἶναι λογιστέοι, ὅσοι ἢ δὲν μετέχουσι φιλοσοφίας, πλὴν φιλοσοφοῦσι προπετῶς, ἢ μετέχουσι μὲν ὀπωσοῦν, πλὴν παραμορφοῦσιν αὐτὴν διὰ τῆς ἐπιδείξεως αὐτῶν, οὐχὶ δὲ ὅσοι, στείχοντες τοῖς ἔχουσιν αὐτῆς ἀκριβῶς, γράφουσιν ἐν ὕφει χυδαίοις περὶ αὐτῆς».⁴²

Τὸ ὅτι ἡ κύρια θέση τοῦ Βούλγαρη μπορεῖ να ἐπαναδιατυπωθεῖ ἀντικαθιστώντας τὶς λέξεις «φιλοσοφούντες ἀπαιδευτώς» και «ἀνοηταίνουσι νεανικῶς» με τὶς λέξεις «φιλοσοφούντες προπετῶς» και «παραμορφοῦσιν» τὴν φιλοσοφία «διὰ τῆς ἐπιδείξεως αὐτῶν», δὲν ἀπασχόλησε βέβαια οὔτε τὸν Μοισιόδακα οὔτε —πολὺ περισσότερο— τὸν Ἀθανάσιο Ψαλίδα (Γιάννινα 1767 - Λευκάδα 1829), που στὸ «Ἐγχειρίδιό» του «κατὰ φθόνου και

39. Πρβλ. *Θεωρία τῆς Γεωγραφίας συντεθεισα ὑπὸ Ἰωσήπου Μοισιόδακος. Ἐκδοθεισα νῦν πρῶτον Ἐν Οὐδιένῃ τῆς Ἀουστρίας, 1781. Παρὰ τῷ Εὐγενεῖ, και Ἀποκαταροικῶ ἢ Βασιλικῶ Τυπογράφῳ Ἰωάννῃ Θωμᾷ τῷ ἀπὸ Τράττινερν*, σ. xii.

40. Ὁ.π., σ. xi. Καὶ ἡ λέξη «ἀπόφανση» ἀπὸ τὸ ἴδιο.

41. Ὁ.π., σ. xii.

42. Ὁ.π., σ. xi κ.έ.

κατά τῆς Λογικῆς τοῦ Εὐγενίου» ἔσπευσε νὰ παραθέσει αὐτολεξεῖ μέρος τοῦ σχετικοῦ χωρίου τῆς *Θεωρίας τῆς Γεωγραφίας*.⁴³ Ἄλλωστε, οὔτε καὶ τὸν Βούλγαρη ἀπασχόλησε ἡ ἀντίθετη ἀκριβῶς θέση στὴ δική του θέση: οἱ «φιλοσοφοῦντες ἀπαιδευτῶς» μπορεῖ κάλλιστα νὰ ἀνοηταίνουσι νεανικῶς ἐγκομβούμενοι «φιλοσοφικοῖς λεξιδίοις» καὶ ἀπὸ ἔργα γραμμένα στὸν «Ἑλληνα λόγον».

ΝΙΚΟΣ Κ. ΨΗΜΜΕΝΟΣ

43. *Καλοκνήματα ἦτοι ἐγχειρίδιον κατὰ φθόνου καὶ κατὰ τῆς Λογικῆς τοῦ Εὐγενίου Συντεθέν ἐπὶ Δ.... Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας 1795*, σ. 21 κ.έ.